

tette időről-időre fellángoló polémiára, hanem a náci politikai propaganda elemeként is megjelent. A második világháború után pedig az ezotéria, az ún. New Age mozgalmak és a „történeti” tárgyú fantasy-irodalom egyik forrásaként került újra a köztudatba.

A tallózgatást még tovább folytathatnánk. Egy szaklexikont azonban a használó ritkán tekint olvasmányának, általában eligazításért lapozza föl. A kiadvánnyal ebben a tekintetben is elégedett lehet: a szerkesztés korrekt, a szócikkek szövegezésén jól érzékelhető a két angol nyelvi szerkesztő gondos munkája, és nincs okunk kételkedni a tartalom hitelességében sem. Hasznos a szócikkek végén található válogatott bibliográfia, valamint az első kötet XVI–XXXVI lapjain közölt forrás- és rövidítésjegyzék is. Az egész vállalkozás példás szervezetségről és összhangról tanúskodik. A lexikonnak helye volna minden nyelvtudományi kutatóhely könyvtárában.

ZSILINSZKY ÉVA

Murádin László, Erdélyi magyar nyelvfeldrajz

Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad, 2010. 357 lap + térképmelléklet

A szerző neve minden nyelvfeldrajzzal, nyelvjárástannal foglalkozó dialektológus számára ismerős; elsősorban a tizenegy kötetes monumentális munkája, „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” (Gyűjt. MURÁDIN LÁSZLÓ, szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság [1–2.], Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó [3–11.], Bp., 1995–2010. – továbbiakban: RMNyA.) kapcsán, amely másfél évtizedes gyűjtőmunka és közel tízéves feldolgozási folyamat eredménye. Ezen túl terepmunkájával segítette több romániai magyar nyelvátlasz létrejöttét is: példaként említhetjük a „Moldvai csángó nyelvjárások atlaszá”-t (szerk. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA. MNyTK. 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1991.), valamint több, még kéziratban levő székely atlaszt is. Ugyancsak kiadásra vár az általa gyűjtött „Aranyszéki tájnyelvi atlasz” is. MURÁDIN LÁSZLÓ szerkesztője a Kolozsváron megjelenő Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK.) című tudományos folyóiratnak, melyben több mint félszáz, a nyelvjárásokkal összefüggő cikket publikált. Emellett nyelvművelő, tudományos ismeretterjesztő cikkei jelentek meg Erdély-szerte különböző folyóiratokban, majd önálló kötetekbe rendezve.

Egy nyelvjárási atlasz munkálatai a pontos tervezéssel, előkészítéssel kezdődnek (például a kérdőív összeállításával), majd a gyűjtést, lejegyzést és rendszerezést követően nem érnek véget a kiadással. A nyelvi adatokon elvégzett vizsgálatok, összehasonlítások eredményeinek tanulmányokban való megjelentetése ugyanolyan fontos részét képezi a munkafolyamatnak, mint maga a primer nyelvi adat gyűjtése a terepmunka során. Sok nyelvjárási atlaszunk esetében azonban ez az utolsó munkafázis elmaradt, vagy éppen csak elkezdődött, így csupán a térképlapokon szereplő adatokra hagyatkozhatunk például egy összehasonlító vizsgálat elvégzésekor.

MURÁDIN LÁSZLÓ tanulmánykötete ezt a hiányt igyekszik csökkenteni, hiszen az erdélyi magyar nyelvjárásokat bemutató két atlasz: a 136 kutatóponton 3300 címszóval felgyűjtött RMNyA., valamint a 30 kutatóponton egyenként 878 szócikket magában fog-

laló „Aranyosszéki tájnyelvi atlasz” anyagának vizsgálatából készült 41 tanulmányt tartalmaz. Mivel a kolozsvári folyóirat hozzáférhetősége erősen korlátozott, ezért hasznos a tanulmányok újbóli megjelentetése önálló kötet formájában, megkönnyítve ezzel a dialektológusok és néprajzkutatók dolgát. Az írások gondolatmenete világos, jól követhető, stílusa olvasmányos, így a kötet a tudományban jártas szakembereken kívül az érdeklődő nagyközönségnek is ajánlható. (Kérdés, hogy a nagyváradi Europrint Könyvkiadó milyen széles körben tudja terjeszteni.)

A könyvet két összefoglaló írás vezeti be. A „Mutatvány az Aranyosszéki tájnyelvi atlasz-ból” (5–13) című tanulmány ismerteti az atlasz keletkezési körülményeit, a gyűjtés munkamódszereit. A mű szervesen illeszkedik abba a korábbi tudományos koncepcióba, amely szerint a romániai magyar nyelvjárástípusok mindegyikéről készüljön tájatlász. A gyűjtés 1956 őszétől 1958 februárjáig tartott. A szerző 30 településen 121 adatközlőtől 878 tételt kérdezett ki (falvanként általában négy személlyel dolgozott). A kérdőív anyaga megegyezik a GÁLLFY MÓZES és MÁRTON GYULA által megálmodott székely nyelvjárási atlasz kérdéseivel, a szerző csupán néhány módosítást, kiegészítést hajtott rajta végre. A lejegyzést követően az adatokat munkatérképeken ábrázolta (l. NyIrK. 2: 180–91). A tanulmány végén néhány megjegyzést fűz az ábrázolt címszavakhoz, melyek a következők: *göröngy/göröngyös, lámpa, ökör/ökrököt, lámpaalj, ételhordó, kapóköveznek, mókus, gidó, pancsol, egyéves bárány, kukoricahéj*. A helyi hangtani jelenségek mellett a román nyelvi hatás is tükröződik a *bárány* és a *kukoricahéj* címszavak esetében. Az „Aranyosszéki tájnyelvi atlasz” publikálására egyelőre nem került sor, hasznos lenne kiadói partnert keresni hozzá.

A másik bevezető tanulmány, a „Lapok A romániai magyar nyelvjárások atlaszából” (14–27) a tizenegy kötetes RMNyA. történetének feldolgozásához is fontos adalék. A romániai magyar általános nyelvatlaszunk előkészítő munkái 1956-ban kezdődtek SZABÓ T. ATTILA vezetésével; főállású munkatársaknak kezdetben GAZDA FERENCet és NAGY JENŐt nevezték ki. Egy egész évbe telt magának a kérdőívnek az összeállítása, amelybe beledolgozták „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak (1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968–1977. – a továbbiakban: MNyA.), valamint a csángó és a székely tájatlászok kérdőíveit is. A szókinsre, illetve a nyelvtanra vonatkozó kérdések közötti arányszám 5 : 1. Tizenegy kérdéscsoportot állítottak össze, eredetileg 3379 kérdéssel. A próbagyűjtésre 1956 végén került sor. (A gyűjtés módszere megegyezett az MNyA.-ével.) Később politikai okokból mindkét gyűjtő munkaviszonya megszűnt, így az eredetileg kétszemélyesre tervezett gyűjtést egyedüli főállású munkatársként a kutatócsoporthoz 1957-ben csatlakozó MURÁDIN LÁSZLÓ végezte el 1959 és 1967 között. Eredetileg 220–250 település anyagának felgyűjtését tervezték, de a szűkös emberi és anyagi feltételek miatt, valamint az ekkor már tervbe vett kisebb tájnyelvi atlaszokra való tekintettel ezt a számot módosították 136-ra. (A szerző véleménye, hogy a csökkentett kutatópont-hálózat is megfelelő módon mutatja be a romániai magyar nyelvterület dialektális sajátosságait.) A kötet végén található térkép szemlélteti a falvak elhelyezkedését, tájegységek szerinti megoszlását. A terepmunkát követően a hetvenes évek végén világossá vált, hogy az atlasz térképlapjainak kiadása politikai okokból szinte lehetetlen, ezért Murádin László a gyűjtött anyag nyelvfeldrajzi szótárként való megjelentetésre is felkészült. A cikk nyolc térképlap bemutatásával zárul, ezek a következők: *göröngy, bog, gyom, megdedeg, egres, birtóka, szőlőfürt, csinja*.

Mint ismeretes, csak sokkal később, az 1990-es évektől vált lehetővé – a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének köszönhetően –, hogy az eredeti elképzelésnek megfelelően a teljes anyag atlaszformátumú kiadása elkezdődhessen. Juhász Dezső és szerkesztői csapata a térképek készítése során modern, számítógépes technikát alkalmazott. Az utolsó kötet 2010-ben jelent meg. 2011. május 2-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság kerekasztal-beszélgetést rendezett az ELTE-n, ahol MURÁDIN LÁSZLÓ, JUHÁSZ DEZSŐ és PÉNTEK JÁNOS tájékoztatták a megjelenteket az erdélyi nyelvföldrajzi kutatásokról és az RMNyA. tudománytörténetéről. A 2011 novemberében a Magyar Tudományos Akadémián az „Egy elkészült és egy készülő magyar nyelvátlasz – kutatási tapasztalatok és perspektívák” című konferencián előadó kutatók már a teljes atlasz anyagának ismeretében fogalmazhatták meg gondolataikat.

A kötet összes tanulmányának részletes bemutatására terjedelmi okokból nincsen lehetőségem, azonban a különböző típusú írásokból egyet-egyét ismertetek. R e n d s z e r t a n i t é m á j ú írás: „Az Aranyos-vidéki nyelvjárás, különös tekintettel a hangrendszerre” (28–35): Az itteni falvak elszigetelt földrajzi fekvése kedvez a nyelvi különfejlődésnek. Ezért látta érdemesnek a szerző a gyűjtést nemcsak a szűkebben vett Aranyosszék falvaiban elvégezni, hanem kiterjesztette a terület határain kívülre is. (A táji nyelvátlaszok erőssége jól megmutatkozik ebben az esetben is, hiszen részletekbe menően megmutatja az egymáshoz közel eső falvak nyelvjárása közötti különbséget, míg egy általános, ritkább kutatópont-hálózatú atlasz nem alkalmas erre.) Az eredmények alapján így jól ki-rajzolódtak a nyelvjárás izoglosszák: „Az Aranyos és Szamos vízválasztó vonala egyben nyelvjárás határ a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás-csoporthoz tartozó kalotaszegi és a mezőségi nyelvjárás-csoportba tartozó aranyosszéki, Aranyos-vidéki nyelvjárás között.” A terület lakossága nem őrzött meg semmit az egykori székely nyelvi jellegzetességekből (a középkori székely lakosság továbbköltözött a háromszéki területre), így a nyelv ebben az esetben nem szolgál bizonyítékul a származást illetően, ellentétben például az északi csángókkal, akiknek mezőségi eredetét bizonyítják nyelvjárás jellegzetességeik.

A vidék hangtani jellegzetességei: az *ö* helyetti *e*-zés, rendszerint toldalékokban és hangsúlytalan helyzetben *ü, ű, ő* után; a terület nem *i*-ző, ellentétben a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárással; a hosszú *ú, ű, ó, ő* hangot a szó végén röviden ejtik, valamint ellentétben a székely nyelvjárással nem különböztetik meg a két *e* fonémát.

A vizsgált területen az Aranyos folyó vonala egy hangjelenség határa is: az Aranyos bal partján fekvő településekre jellemző az *á* utáni *o*-zás. Ezen kívül jellemző a területre a teljes, illetve a részleges *a*-zás (toldalékokban, toldalékok előtt, illetve a többtagú szavak hangsúlytalan szótagja esetében), amit két kutatópont adataival szemléltet a szerző.

A kötetben helyet kaptak a h a n g t a n i témájú tanulmányok is. „A zárt *i* (~ *i*)-zés erdélyi elterjedtsége” (50–60) című írásában a szerző rávilágít az *i*-zés okaira, területiségére. Felhívja a figyelmet arra a hibára is, amikor a kutatók szétválasztják az *i*-*i* fonémapárt, és az *i*-t nem vizsgálják, holott sok esetben az *i* fonéma örzi – egy rövidülési tendenciát követően – az *i*-zés eseteit.

Ami az *i*-zés területi elterjedését illeti: mivel a jelenség eltérő mértékben jelentkezik a nyelvjárásokban, sőt sokszor szomszédos falvak között is adódhatnak jelentős különbségek, ezért érdemes a nyelvjárás-csoportokat külön-külön vizsgálni, összehasonlításukat kisebb egységekben elvégezni. IMRE SAMU két keleti (az egyik, amely összefügg a romá-

niai magyar nyelvjárások *i*-zésével: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Békés megye) és egy nyugati gócról ír. Az MNyA. ritka erdélyi kutatópont-hálózata azonban csak az északi területek (Szilágybagos, Domokos, Magyarvalkó, Zselyk) *i*-zésének mértékét mutatja meg, így szükség volt egy részletesebb vizsgálatra a fentebb említett okok miatt. Az RMNyA. erre is kiváló anyagot szolgáltat. A tanulmány 110 *i*-zhető szót vizsgál, néhány példa ezekből: *árnyék, béka, ég, éjféli, kémény, kész, lélek, méh, péntek, pénz, szép, teszta, sötét, szomszéd, temetés*. Ezek alapján a szerző a következő megállapításokat teszi: „a romániai magyar nyelvjárásokban a zárt *i* (~ *i*)-zés góca Arad megye északi része, az egész Bihar megye és Szatmár megye déli része”. Innen kelet felé terjed a jelenség, a Szamoshat felé haladva viszont gyakorisága csökken, míg a déli határ meghúzása problematikus, hiszen ezen a területen nem készültek nyelvjárástípusokat bemutató regionális atlaszok. A Bánságban Végváron, Újszentesen és Igazfalván erős fokú az *i*-zés, azonban itt sem a helyi nyelvjárás sajátossága, hanem az *i*-ző területekről betelepített lakosság honosította meg, más településeken ezért gyenge fokú, vagy nem jellemző. A Szilágyságban két nagyobb nyelvjárás ütközik egymással, melyeknek izoglosszája élesen meghúzható, hiszen a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás erősen *i*-ző, míg az északkeleti megkülönböztet két *é*-féle fonémát (*éⁱ* – *é^e*). Kalotaszeg nyugati fele erősen *i*-ző, keleti része pedig *é*-ző. A Mezőségben falvanként változik a jelenség, melynek keleti határát a Maros vonalában húzhatjuk meg. Emellett megfigyelhetünk *i*-ző szigeteket is, például Kóbor és Lozsád.

A kötet ezen túl további hangtani témájú tanulmányokat is tartalmaz. Olvashatunk a mezőségi *a*-zásról (61–6), az *á* utáni *o*-zás elterjedtségéről a mezőségi nyelvjáróterület nyugati részén (84–9), valamint a tővégi *ny* ~ *n* váltakozásáról a romániai magyar nyelvjárásokban (90–3).

Szókészletteni témájú írás: a „Román nyelvi hatás az Aranyos-vidéki magyar nyelvjárás szókészletében” (312–8) című, melyben a szerző néhány, a területen előforduló román eredetű szót ismertet. Ezek jórészt az állattartáshoz, növénytermesztéshez köthetők. Érdekes például a *cicula* szó eredete, amely csak ezen a vidéken, mindösszesen 13 faluban fordul elő, ahol a kecsketartás igen elterjedt. Jelentése: ’kecskegídó’. Valószínűleg kecskehívó és -űző szóra vezethető vissza, mely *cicili*, illetve *ci ne!* alakú volt. A tanulmány a továbbiakban kitér például a *nótin* ’egyéves juh’, a *kukulya* ’burgonya’ vagy a *gogosán* ’paradicsompaprika’ szavak eredetének magyarázatára. Érdekes vizsgálat lenne annak a felmérése, hogy ma milyen gyakorisággal használják ezeket a szavakat a beszélők.

A kötetben helyet kapott egy szociolingvisztikai témájú írás is, amely jól mutatja, hogy a dialektológiától elválaszthatatlan a társadalomnyelvészet: „A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángó magyarok nyelvi tudatában” (328–33) című tanulmány, melynek elején MURÁDIN LÁSZLÓ kísérletet tesz a moldvai csángómagyarok számának megbecsülésére. A 80-as évek elején 232 600 katolikus élt Moldvában a iasi-i püspökség hivatalos nyilvántartása alapján, közülük nagyjából 40–60 ezer ember beszélt a magyar nyelvet. Az elrománosodásuk oka az, hogy több száz éve román környezetben élnek, így a román nyelv közvetítésével ismerkedtek meg a familiáris szférán kívüli világgal és újabban a legmodernebb technikai kifejezésekkel is. Szókincsüket MÁRTON GYULA vizsgálta több gyűjtést összevetve, aki megállapította, hogy közel 2690 román eredetű szó található nyelvjárásokban, ám ez a szám közel sem tekinthető véglegesnek, hiszen a folyamat mai napig tart, sőt felgyorsult, leginkább az északi-csángók esetében, akik szárványban élnek. Szabófalván az ismertető írója az „Új magyar nyelvjárás atlasz” 2009-es

gyűjtése során meggyőződhetett róla, hogy magyar nyelvjárási beszélő szinte alig található a faluban, így folytonos vizsgálatuk ezért is indokolt. Kevesen tudják, de a „Moldvai csángó nyelvjárások atlaszá”-nak gyűjtésekor 92 faluban jártak a gyűjtők, azonban az atlaszban csupán 43 kutatópont szerepel. Az RMNyA. kutatópontjai között négy csángó falu szerepel: Szabófalva, Bogdánfalva, Pusztina és Diószeg. Sok esetben a magyar és a román szóalak párhuzamosan él egymás mellett: *lakadalam* : *nunta*, *akácfa* : *szálkémfa*, *patkánféreg* : *guzgán*. Azonban egy idő elteltével a magyar alak eltűnik, így megindul az egynyelvűvé válás folyamata. Jó néhány szó ezután már csak románul található meg a beszélő tudatában, így a párhuzamos román alakok közül néhány esetben az egyiket a beszélő magyarnak feltételezi: például a ’szőlőkacs’ *leştár* vagy *gyica*, mindkettő román eredetű szó, mégis az adatközlő Diószegen az előbbit magyar szónak tartotta. Ezek az atlaszból származó adatok is jól mutatják a csángók kétnyelvűségi folyamatait, amelyek a nyelvvesztés irányába tartanak.

A kötet további tanulmányokat tartalmaz a jelentéstan és a névtan köréből is.

Összefoglalva: MURÁDIN LÁSZLÓ könyve fontos részét képezi a magyar nyelvfeldrajzi szakirodalomnak, hiszen ama ritka kötetek közé sorolható, melyek az atlaszok anyagát feldolgozó változatos esettanulmányokat összesíti, így példaértékű a maga nemében.

SZ. TÓTH LÁSZLÓ

Adamik Béla, A latin nyelv története Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig

Apollo Könyvtár 30. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009. 281 lap

1. ADAMIK BÉLA egyetemi tankönyvnek készült munkája a latin nyelv kialakulásának, korszakolásának, a nyelv rendszerszerű változásainak olyan átfogó bemutatását kínálja, mely okkal vonja magára szélesebb – nem csupán a klasszika-filológia tudományának, de általában a nyelvtudomány művelőinek, továbbá a nyelvek története, változásai, ezek okai és összefüggései iránt érdeklődő – olvasóközönségnek a figyelmét. A jelen ismertetés e tágabb befogadói kört tartja szem előtt, amikor „A latin nyelv történeté”-t elsősorban a nyelvtörténetírás általánosabb kérdései, illetve mindenekelőtt a magyar nyelvtörténetírás nézőpontjából kívánja láttatni.

2. Az ugor alapnyelvből önállósult magyar nyelv „születésének” a magyar nyelvtörténetírásban általánosan elfogadott dátuma: „kb. Kr. e. 1000” (BÁRCZI GÉZA, MNyT. 496; KISS JENŐ, MNyT. 16, 17; HORVÁTH LÁSZLÓ, in: KIEFER FERENC szerk., A magyar nyelv kézikönyve, Akadémiai kiadó, Bp., 2003. 45. stb.). A kerek évszám persze jelzi a dátum hipotetikus voltát, mégis jelzi – e történeti ténnyel ritkán szembesülünk –, hogy a latin nyelv a magyarnál *f i a t a l a b b*: „önálló életének” kezdetét ugyanis a (kiváló ötletként a címlapon szereplő) praenestei fibula 8. sz. vége–7. sz. közepe közé datálható feliratától szokás számítani (15, 23, 115, 120).

Ez az összevetés egyszerűen azokra a körülményekre is rávilágít, amelyek a két